

SID

سرویس های ویژه

سرویس ترجمه تخصصی

کارگاه های آموزشی

بلاگ مرکز اطلاعات علمی

سامانه ویراستاری STES

فیلم های آموزشی

کارگاه های آموزشی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی

کارگاه آنلاین
بررسی مقابله ای متون (مقدماتی)

کارگاه آنلاین
پروپوزال نویسی و پایان نامه نویسی

کارگاه آنلاین آشنایی با پایگاه های اطلاعات علمی بین المللی و ترند های جستجو

[دومین همایش ملی روانشناسی مدرسه]

[اردبیل، دانشگاه محقق اردبیلی]

[دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی]

[۲۳ اردیبهشت ۹۵]

مراکز علمی در دوره آل بویه

جعفر آقازاده^۱

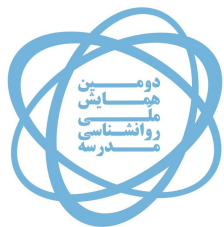
چکیده

حکومت آل بویه در ایران و بقیه مناطق جهان اسلام را می توان از درخشان ترین اعصار شکوفایی علم و دانش به حساب آورد. در سایه حمایت اعضای این خاندان از فعالیتهای علمی، در واقع نهضت عظیم علمی که از دوران قبل در جهان اسلام و ایران آغاز شده بود، به بار نشست. به طوری که مقایسه علما و دانشمندان بزرگی که در این دوره به آموزش و پژوهش مشغول بودند، با اعصار قبل و پس از آل بویه نمایانگر شکوه و عظمت بی بدیل دوران حکومت آل بویه هست. این پژوهش با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی در صدد بررسی و تحلیل مراکز آموزشی در دوره حکومت آل بویه می باشد. یافته ها نشان می دهد، در دوره آل بویه در سایه تسامح و تساهل امرای این خاندان و حمایت آنها از علما و دانشمندان، مراکز متعددی برای آموزش و تعلیم و تربیت در همه شاخه های علوم تأسیس شد که نتیجه آن تربیت علما و دانشمندان بزرگی در این مراکز بود.

کلیدواژه ها: آل بویه، مراکز تعلیم و تربیت، علما و دانشمندان.

دومین همایش ملی روانشناسی مدرسه

^۱ استادیار، گروه تاریخ دانشگاه محقق اردبیلی. j.agazadeh@uma.ac.ir

[دومین همایش ملی روانشناسی مدرسه]

[اردبیل، دانشگاه محقق اردبیلی]

[دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی]

[۲۳ اردیبهشت ۹۵]

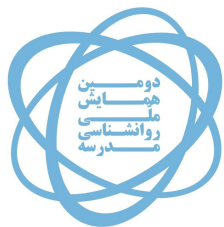

مقدمه

حکومت آل بویه (۳۲۱-۴۴۸ق) در ایران و عراق از چند نظر شایسته توجه و بررسی است. از نظر سیاسی، آل بویه اولین خاندان ایرانی بودند که بر بغداد و دستگاه خلافت عباسی دست یافته و توانستند کنترل خلفای عباسی را به دست بگیرند. از منظر دینی و مذهبی، آل بویه را در نوع خود می توان بزرگترین حکومتی در ایران دانست که دارای مذهب شیعه بوده و به حمایت از شیعیان و فعالیت‌های آنان پرداختند. از بعد علمی و فرهنگی، در سایه تسامح و تساهل امرای آل بویه، علما و دانشمندان متعددی از گوشه و کنار جهان در مراکز مهم علمی و سیاسی قلمرو آل بویه جمع شده و به امر تعلیم و پژوهش در علوم مختلف پرداختند. از این منظر می توان این دوره را عصر رنسانس فرهنگی ایران دانست. امرای آل بویه به سنت دربار شاهان ایرانی پایتخت‌های خود در ری، شیراز و بغداد را محل تجمع دانشمندان و علما کردند. با حکومت آل بویه و حمایت گسترده‌ای که آن‌ها از علما و دانشمندان شیعی به عمل آوردند، زمینه و شرایط لازم برای بسط علوم شیعی در دوره غیبت فراهم گردید. علما و دانشمندان شیعی نیز از این فرصت به خوبی بهره بردند و با تلاش‌های پیگیر شاگردانی بزرگ در زمینه‌ی فقه و کلام شیعی تربیت نموده و میراث گران‌بهایی از کتب علمی را برای دوران پس از خود به یادگار گذاردند. تا کنون پژوهش‌های مستقلی درباره‌ی تعلیم و تربیت و مراکز آموزشی در عصر آل بویه انجام نگرفته است. اگرچه در پژوهش‌های عمومی و کلی که درباره‌ی تعلیم و تربیت در ایران انجام شده به صورت گذرا به موضوع مورد نظر نیز پرداخته اند. عابدینی و قهرمانی (۱۳۹۰)، به مقایسه‌ی مراکز علمی و آموزشی ایران در دوره‌ی آل بویه و سلجوقی پرداخته اند، اما پژوهش آنها کلی بوده و به صورت گزارشی تدوین شده است. شاکری و خضری (۱۳۸۹) نیز به بررسی مراکز علمی و فرهنگی آل بویه پرداخته اند، اما کار آنها به صورت تخصصی به مراکز آموزشی این دوره نپرداخته است. لذا خلاصه پژوهش در این باره با توجه به اهمیتی که دوره‌ی مورد نظر از منظر مراکز آموزشی دارد، ضرورت پژوهش حاضر را نشان می دهد. در این مطالعه در پی پاسخ گویی به این سؤال هستیم: مراکز آموزشی در دوره‌ی آل بویه از چه جایگاه و ساختاری برخوردار بودند؟ در پاسخ به این سؤال، فرضیه‌ی زیر را مطرح و در پی سنجش و ارزیابی آن هستیم: در سایه‌ی حمایت امرای دانش دوست آل بویه، مراکز متعددی در این دوره به امر آموزش و تعلیم و تربیت می پرداختند و در آنها علوم تجربی و نظری به علاقه‌مندان آموزش داده می شد.

روش تجزیه و تحلیل و داده‌ها:

در پژوهش پیش رو به مدارس و مراکز آموزشی ایران در دوره‌ی حکومت آل بویه پرداخته می شود. با توجه به ماهیت موضوع روش پژوهش در این موضوع توصیفی-تحلیلی خواهد بود. یعنی پژوهشگر ابتدا می کوشد موضوع مورد نظر را توصیف و سپس ابعاد و زوایای مراکز آموزشی ایران در دوره‌ی آل بویه را در پرتو تحولات اندیشه‌ای این دوره تحلیل نماید. بدیهی است روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش کتابخانه‌ای و اسنادی است.

[دومین همایش ملی روانشناسی مدرسه]

[اردبیل، دانشگاه محقق اردبیلی]

[دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی]

[۲۳ اردیبهشت ۹۵]

بحث و نتیجه‌گیری

علاقه ای که حکمرانان آل بویه در قلمرو فرمانروایی خود نسبت به علم و دانش و توسعه مراکز آموزشی از خود نشان دادند، بی نظیر است. چنان که عضدالدوله و دیگر حاکمان این سلسله مراکز آموزشی متعددی برپا نمودند. مهمترین فرد این خاندان عضدالدوله بود که خود نیز اهل کلام، قضات، زبان شناسان، پزشکان، ریاضیدانان و اهل حیل را فارغ از هرگونه تعلقات مذهبی آنها دور خود گردآورد و به حمایت از آنها پرداخت. در این دوره در شهرهای بزرگتر به نظر می رسد نوعی تعلیمات اجباری عمومی در مدارس وجود داشته است (اشپولر، ۱۳۷۹، ج ۲: ۵). مسجد نخستین مرکز آموزشی در اسلام است. پیامبر اکرم (ص) در مسجد به منظور آگاهی مردم از دین اسلام، علاوه بر اقامه نماز، به ابلاغ وحی و بیان احکام شرعی اسلام نیز می پرداختند. پس از رحلت آن حضرت، گروهی از صحابه در مسجدالنبی در مدینه می نشستند و تفسیر قرآن و مسائل دینی و احکام شرعی را به مردم آموزش می دادند. پس از صحابه پیامبر (ص) نوبت به تابعین رسید و افرادی نظیر مالک بن انس و حسن بصری حلقه های علمی در مساجد تشکیل دادند (غنیمه، ۱۳۷۲: ۵۲-۵۳). در دوره آل بویه، در ادامه سنت مسلمانان، مساجد یکی از مراکز علمی مهم محسوب می گردید که در آن فقها و محدثین به تدریس می پرداختند؛ مهم ترین مساجد دوره آل بویه در متصرفات ایشان عبارت بودند از مسجد جامع اصفهان، مسجد جامع عتیق شیراز و مسجد جامع دارالخلافه بغداد. معلمان قرآن و قاریان، راویان حدیث و مفسران، نحویان و لغویان هر کدام در مسجد ستونی داشتند که بر آن تکیه می کردند و طالبان علم گرد آن ها جمع می شدند، سده ها بعد از پیامبر جایگاه تعلیمی و تربیتی مساجد همچنان حفظ گردید و اساتیدی که در مساجد به ویژه مساجد جامع شهرها تدریس می کردند، از جایگاه ممتازی برخوردار بودند، حتی در مساجد علاوه بر علوم دینی، خواندن شعر و آموزش آن و نیز دانش عروض نیز گاهی انجام می گرفت (صفا، ۱۳۵۱، ج ۲: ۲۵۰-۲۵۱). خطیب بغدادی از چند شاعر نام می برد که در سده های پنجم در جامع منصور در بغداد در روزهای جمعه به تدریس دیوان شعر خود می پرداختند (خطیب بغدادی، ۱۴۲۱، ج ۷: ۷۸).

یکی از مراکز علمی و آموزشی این دوره خانقاه ها بود. با گسترش اندیشه های صوفیانه در میان مردم، رهبران طریقه های صوفیانه هرچه بیشتر به سمت آموزش اصول و عقاید خود حرکت کردند تا صورت و وجهه علمی به دانش و طریقت خود ببخشند. هدف از این تعلیمات جذب افراد بیشتر به خانقاه ها و زدودن این اندیشه ها از آداب و رسوم خرافی و بستن دست درآویش و صوفیان دورغین و خیابانی بود. ادبیات صوفیانه و خانقاهی نیز در این دوره رشد چشمگیری داشت. مؤلفان بیشتر این آثار که تا امروز رکن اصلی ادب عرفانی در خانقاه ها بوده اند صوفیانی چون کلاباذی، سراج، سلمی و ابونعیم بودند (فرای، ۱۳۸۰: ۳۹۹). در این مراکز صوفیه، تعلیم و اصول طریقت خود را به سالکان حقیقت آموزش می دادند و به تهذیب نفس و همچنین به سیر و سلوک معنوی می پرداختند. خانقاه ها

[دومین همایش ملی روانشناسی مدرسه]

[اردبیل، دانشگاه محقق اردبیلی]

[دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی]

[۲۳ اردیبهشت ۹۵]

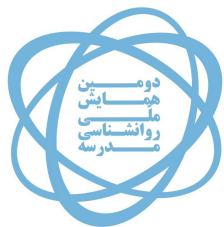

و رباط‌های معروف دوره آل‌بویه عبارت‌اند از خانقاه‌های ابواسحاق کازرونی، خانقاه ابو عبدالله خفیف، رباط زوزنی، رباط زرقانی، رباط ابن بيطار (عابدینی و قهرمانی، ۱۳۹۰: ۱۷۲).

بدون شک دوره آل‌بویه در قلمرو علوم، به ویژه پزشکی عصر طلایی تاریخ ایران می‌باشد. آن دسته از دانشمندان ایرانی که در آسمان تاریخ علم پزشکی تا عصر حاضر در میان درخشانترین ستارگان قرار دارند در این دوره زندگی می‌کردند. یکی از مراکز اصلی که در آن در دوره آل‌بویه علم پزشکی تدریس می‌شد، بیمارستان‌ها بود. در این دوره بیمارستان‌ها علاوه بر درمان و مداوای بیماران، محلی مناسب برای تدریس دانش پزشکی به شمار می‌رفتند، به طوری که تدریس آن به صورت نظری و تئوری انجام می‌گرفت. به این شکل که از بیمار در مورد بیماری‌اش سؤالاتی می‌پرسیدند و شاگردان می‌بایست بر اساس جواب‌های وی، نوع بیماری و روش درمان آن را تشخیص می‌دادند. چنانچه در شرح محمد بن زکریای رازی آمده است: در مجلس درس رازی، شاگردان بر اساس رتبه علمی هر کدام در جایگاه خاص خود قرار می‌گرفتند. هرگاه بیماری در آن مجلس حاضر می‌شد، علائم بیماری خود را برای شاگردان شرح می‌داد، شاگردان بی‌واسطه بایستی جواب سؤالات را می‌دادند و در غیر این صورت از تشخیص عاجز می‌شدند، نوبت به خود استاد می‌رسید. پس از معاینه بیمار و سؤالات از وی، بیماری را تشخیص می‌داد (قفطی، ۱۳۷۱: ۳۷۵). بیمارستان‌های معروف این دوره عبارت بودند از بیمارستان معزالدوله در بغداد، بیمارستان عضدی بغداد، بیمارستان عضدی شیراز و بیمارستان واسط (عیسی بک، ۱۳۷۱: ۳۱-۳۰).

امیران و وزیران آل‌بویه چون بسیاری از امیران دولت‌های متقارن آن، فرهنگ و دانش را زینت محافل خود کرده بودند. عضدالدوله مجالس شبانگاهی داشت که حاضران، صرف نظر از جام شراب و موسیقی و شعرخوانی، به مباحث علمی نیز می‌پرداختند. سلطان در قصر در کنار محل سکونت خویش، جایی را برای علما و فضلا و سایر افرادی که خصوصیت ویژه‌ای داشتند، در نظر گرفته بود تا فارغ از ازدحام و مزاحمت و گرفتاری‌های روزمره در کمال آرامش با متخصصان رشته‌های گوناگون به بحث بپردازد. عضدالدوله معمولاً جلسات فضلا و دانشمندان را به مجالس اشراف و امرا ترجیح می‌داد. ابو محمد مهلبی وزیر معزالدوله نیز مجالس شبانه بسیاری داشته که ابو حیان توحیدی برخی از گفتگوهای آن را ثبت کرده است. ابن سعدان وزیر نیز به‌رغم فضایی آکنده از توطئه و نیرنگ که علیه وی در جریان بود، به تشکیل مجالس عالمانه با دانشوران و دانشمندان همت می‌گماشت. او مردی زاهد و پارسا بود و در عین حال علایق فلسفی نیز داشت و با فلاسفه همدل بود و این مسئله او را به برگزاری مجالس علمی ترغیب می‌نمود (شاکری و خضری، ۱۳۸۹: ۱۰۲).

عصر آل‌بویه از نظر کتاب و کتابخانه هم نسبت به دوره‌های دیگر متمایز است. در آن زمان، مبرزترین دانشمندان و نفیس‌ترین کتابها را در هر رشته از علم و ادب به رشته تحریر درآوردند. کتابخانه‌هایی در ایران و عراق تأسیس شد که شاید در هیچ زمانی مانند آن به وجود نیامد. این کتابخانه‌ها علاوه بر نگهداری کتاب، محل آموزش و تحقیقات علمی هم بودند. مهم‌ترین کتابخانه‌های این دوره عبارت بودند از؛ کتابخانه ابوالفضل بن عمید که تعداد کتاب‌های آن صدبار شتر یا بیشتر بود (ابن مسکویه، ۱۳۷۶، ج ۶: ۲۷۷). شهر ری

[دومین همایش ملی روانشناسی مدرسه]

[اردبیل، دانشگاه محقق اردبیلی]

[دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی]

[۲۳ اردیبهشت ۹۵]

نیز در سایه اقدامات صاحب بن عباد وزیر دیلمان دارای یکی از معروفترین کتابخانه های آن دوران بود. تعداد کتابهای این کتابخانه را بیش از ۲۰۰ هزار نسخه نوشته اند (حموی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۳۱۲).. پوپ کتابهای او را معادل مجموع کتابخانه های سراسر اروپا در آن دوران می داند (پوپ، ۱۳۳۸: ۱۵۶). کتابخانه عضدی در شیراز که مقدسی در مورد آن می نویسد «هر کتابی که تا زمان عضدالدوله درباره هر علم یا هر چیز دیگر نوشته شده بود، در این کتابخانه موجود است» (مقدسی، ۱۳۸۵: ۴۴۹). طالبان علم از مناطق مختلف برای کسب دانش به این مراکز روی می آوردند و علاوه بر استفاده از مخزن کتاب، از حضور اساتید نیز بهره می گرفتند.

در کتابخانه ها و دارالعلم ها علاوه بر جمع آوری کتابها، به آموزش و تربیت شاگردان در موضوعات خاص علمی هم همت می گماشتند. جویندگان علم از مناطق مختلف جهان اسلام برای کسب دانش به این مراکز روی می آوردند و علاوه بر استفاده از مخزن کتاب، از حضور اساتید نیز سود می جستند. دارالعلم های ویژه شیعیان نیز در این دوره در بغداد و دیگر شهرها تأسیس یافته بود که از آن میان می توان به دارالعلم های صاحب بن عباد، شاپوربن اردشیر، سید رضی، سید مرتضی اشاره نمود. در دوره آل بویه که تشکیل مجالس مناظره علمی، کلامی و ادبی در مکان های مختلف رونق یافته بود، کتابخانه ها و دارالعلم ها نیز شاهد برگزاری بسیاری از این مناظره ها بود (شاکری و خضری، ۱۳۸۹: ۱۰۴).

تعدادی از وزیران و بزرگان این دوره بسیار علاقه مند به مباحث علمی و گسترش علم و دانش بودند. آنها برای پیشبرد این امر در خانه خود مجالس و محافل علمی تشکیل می دادند و از علما و صاحب نظران درخواست می کردند که جلسات بحث و درس راه بیندازند و خودشان نیز در این جلسات شرکت می نمودند و برای هریک از اساتید نیز حقوق ماهانه ای پرداخت می کردند. منزل شیخ مفید از جمله این مکان ها بود که مناظره های او در آن انجام می گرفت. گاه نیز مناظره های شیخ مفید در منازل دیگر بزرگان که محل اجتماع علمای مذاهب بود، انجام می گرفت. در کتب تاریخی از مجلس ابوسلیمان سجستانی به عنوان یکی از مجالس معروف زنان آل بویه یا دنده است. او یک چشم داشت و به بیماری خوره (جذام) مبتلا بود. بیماری و انگیزه خانه نشینی و بریدن او از مردم را برایش فراهم نمود و او برای تدریس در منزل خود می نشست و دانش پژوهان و بزرگان به منزل وی رفت و آمد کرده و به فراگیری علم می پرداختند (ابن ندیم، ۱۳۶۶: ۳۲۲؛ ابن جوزی، ۱۴۱۲، ج ۷: ۳۴۰).

منابع

ابن جوزی، عبدالرحمن ابن علی بن محمد (۱۴۱۲ق)، *المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک*، مصحح عطا محمدبن عبدالقادر، بیروت، دارالکتب العلمیه.

ابن مسکویه رازی، ابوعلی احمد (۱۳۷۶)، *تجارب الامم*، ترجمه علینقی منزوی، تهران: توس.

ابن ندیم، محمد بن اسحاق (۱۳۶۶)، *الفهرست*، مصحح محمد تجدد، تهران، امیر کبیر.

اشپولر، برتولد (۱۳۷۹)، *تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی*، ترجمه جواد فلاطوری، تهران، علمی و فرهنگی.

پوپ، آرتور اپهام (۱۳۳۸)، *شاهکارهای هنر ایران*، اقتباس و نگارش پرویز ناتل خانلری، تهران، صفیعلیشاه و فرانکلین.

[دومین همایش ملی روانشناسی مدرسه]

[اردبیل، دانشگاه محقق اردبیلی]

[دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی]

[۲۳ اردیبهشت ۹۵]

- حموی، یاقوت (۱۳۸۱) معجم/لادبا، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران: سروش.
- خطیب بغدادی، احمد بن علی (۱۴۲۱)، *تاریخ بغداد*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- شاکری، مریم و احمدرضا خضری (۱۳۸۹)، *مجالس و انجمن های علمی و فرهنگی در دوران آل بویه، تاریخ در آیین پژوهش*، سال هفتم، شماره ۲.
- صفا، ذبیح الله (۱۳۵۱)، *تاریخ ادبیات ایران*، تهران، ابن سینا.
- عابدینی، ابوالفضل و مهدی قهرمانی (۱۳۹۰)، *مقایسه نظام آموزشی و مراکز علمی آل بویه و سلجوقیان، فصلنامه آفاق دین*، سال ۲، شماره ۵، صفحه ۱۶۳-۱۹۷.
- عیسی بک، احمد (۱۳۷۱)، *تاریخ بیمارستانها در اسلام*، ترجمه نورالله کسائی، تهران: علمی و فرهنگی.
- غنیمه، عبدالرحیم (۱۳۷۷)، *تاریخ دانشگاه های بزرگ اسلامی*، ترجمه نورالله کسائی، تهران: دانشگاه تهران.
- فرای، ریچارد نلسون (۱۳۸۰)، *تاریخ ایران از ظهور اسلام تا آمدن دولت سلجوقیان: پژوهش دانشگاه کمبریج*، ترجمه حسن انوشه، تهران، امیر کبیر.
- قفطی، جمال الدین (۱۳۷۱)، *تاریخ الحکما قفطی*، ترجمه فارسی از سده یازدهم هجری، به کوشش بهمن دارابی، تهران، دانشگاه تهران.
- مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد (۱۳۸۵)، *احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم*، ترجمه علینقی منزوی، تهران: کوش.

دومین
همایش
ملی
روانشناسی
مدرسه

SID

سرویس های ویژه

سرویس ترجمه تخصصی

کارگاه های آموزشی

بلاگ مرکز اطلاعات علمی

سامانه ویراستاری STES

فیلم های آموزشی

کارگاه های آموزشی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی

کارگاه آنلاین
بررسی مقابله ای متون (مقدماتی)

کارگاه آنلاین
پروپوزال نویسی و پایان نامه نویسی

کارگاه آنلاین آشنایی با پایگاه های اطلاعات علمی بین المللی و ترند های جستجو بین المللی و ترند های جستجو